

Розділ 3

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-119-123

УДК 930.2. «1918-1919»

ВЛАДИСЛАВ ПАРХОМЕНКО

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: vlad10031974@gmail.com*

СПОГАДИ П. БІЛОНА ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1918-1919 рр. В УКРАЇНІ

У статті на матеріалах мемуаристики П. Білона висвітлюється процес становлення та розвитку збройних сил Директорії УНР (1918-1919 рр.). Розглядаються такі явища як «отаманщина», об'єднання Галицької армії та Дієвої армії УНР, створення української військової авіації. Наголошується на важливості студювання мемуаристики як унікального джерела з історії Української революції.

Ключові слова: мемуари, Директорія, отаманщина, збройні сили.

Висвітлення історії національних збройних сил 1917-1921 рр. неможливо без залучення важливого інформативного джерела – мемуарних свідчень сучасників тих буремних подій. Адже спогади часто містять ту фактологічну та аналітичну інформацію, яка відсутня в інших видах джерел, зокрема офіційних документах. Звичайно, мемуарна література не може бути цілком об'єктивною. Адже кожен із авторів через призму політичних та ідеологічних уподобань, так чи інакше намагався показати власне бачення подій. Часто не маючи під рукою ніяких інших джерел, окрім власної пам'яті, мемуаристи допускалися помилок і неточностей, які вимагають під час досліджень перевірки і уточнень. Порівняння мемуарів, пошук у них спільних рис і відмінностей дозволяє не лише підтвердити чи заперечити певні концепції, а й перевірити достовірність наведених історичних фактів. Важливе значення серед мемуарних свідчень про революційні події 1918-1919 рр. посідають спогади Петра Білона.

У передмові до своєї книги він писав: «Мої спогади обмежені й я не беру на себе завдання дати повну й всеохоплюючу картину українського визвольного руху, однак всюди й у всьому, де мені довелося брати

участь, я старався передати точно всі події, маючи на думці допомогти й тим, хто буде пізніше укладати історію цього великого переломового періоду в житті України» [1, с.4] Автор мемуарів відзначав, що на прохання редактора військово-історичного журналу «За Державність» генерал-хорунжого М. Садовського, він ще напередодні Другої світової війни розпочав писати спогади про створення української авіації у 1917-1918 рр., але у 1939 році ці матеріали втрачені у Львові [1, с.36].

Мета статті – на підставі мемуарних свідчень Петра Білона висвітлити створення та функціонування українських військових формувань доби Директорії (кінець 1918 - 1919 рр.).

Петро Павлович Білон (1879 - 1959) народився у місті Васильків на Київщині. Служив квартирмейстером 132-го Бендерського піхотного полку, приймав участь у Першій світовій війні. В роки Української революції у 1918 р. був старшим діловодом в Інспекції Повітряного флоту УНР. А потім настоятелем похідної церкви 6-ї Січової стрілецької дивізії. Після поразки визвольних змагань, опинився в Польщі. З 1930 р. мешкав у США. Залишив мемуарні свідчення: «Спогади» (у 3-х частинах, 1952; 1956; 1959). У першій частині

цих спогадів [1] через призму галереї портретів українських військових та громадських діячів, мемуаристом, розкрито деякі аспекти розбудови національних збройних сил за часів Директорії.

Одним із ключових завдань для керівництва Директорії восени 1918 р. стало формування збройних сил для повалення Гетьманату та подальшого захисту УНР від зовнішніх викликів. Незамінним джерелом при дослідженні цієї проблеми виступає саме військова мемуаристика. Проте навіть чисельність військ Директорії напередодні повалення режиму П. Скоропадського подаються сучасниками на власний розсуд. Так, полковник УНР В. Прохода вказує, що республіканська армія Директорії налічувала 130 тис. осіб [2, с. 137], генерал М. Капустянський вважав, що наприкінці грудня 1918 р. збройні сили нараховували близько 300 тис. осіб [3, с. 72]. На значній чисельності військових сил (150-тисячної армії) на початковому етапі повстання Директорії наголошував й генерал О. Удовиченко [4, с. 51].

Однак стихійне виникнення численних селянських повстанських загонів не сприяло боєздатності українського війська. Після переможного повстання значна кількість цих загонів розпалася, адже селянство знову повернулося до своїх домівок.

П. Білон, один із небагатьох мемуаристів, хто розповідає про становлення та функціонування повітряних сил Директорії. За його свідченнями перші власне українські аероплани, стали здійснювати польоти на Волинському аеродромі Києва в січні 1918 р., напередодні приходу радянських військ. За Гетьманату вже формувалося 50 авіазагонів, а за Директорії лишилося тільки чотири. Ситуацію погіршив наступ радянських, а потім денікінських військ. Частина офіцерів-авіаторів влітку 1919 р. перейшла до табору білогвардійців [1, с. 40].

Цікаві свідчення залишив мемуарист про відносини командування УНР з «літунами» Галицької Армії. Так із Красного (Львівщина) прилетів льотчик із проханням передати кошти повітряним силам ЗУНР, які декілька місяців не отримували платню і не мали фінансів на технічне утримування своїх літаків.

П. Білон виписав 100 тисяч карбованців і передав документ на підпис командувачу повітряним флотом УНР полковнику Віктору Павленку. Той прийшов у лють, і погрожуючи зброєю, звинуватив Білона, що той бездумно роздає кошти Галицькій армії. Але аргументи мемуариста про необхідність надання допомоги галичанам, були переконливими, і полковник врешті решт підписав документ про передачу грошей. Як відзначав мемуарист, у Проскурові, де на той час перебувала Директорія, було зосереджено чимало авіаційного майна. Туди згодом прибула делегація Галицької армії, якій командування УНР передало 60 літаків [1, с. 41].

Також чимало льотчиків наддніпрянців перейшли служити до ЗУНР, і стали прославленими «літунами» української авіації: полковник Губер, сотники Євський та Єгорів, поручик Шеремецинський [1, с. 44-45].

Декілька сторінок своїх спогадів Білон присвятив безпосередньо начальнику Повітряних сил Директорії Віктору Павленку, характеризуючи його як людину рішучу, сміливу, але позбавлену організаторських здібностей. Після поразки визвольних змагань той опинився в Чехословаччині, але у 1926 році повернувся на батьківщину, був колгоспним сторожем і помер на Кубані в роки голодомору [1, с. 42].

Добрими словами автор спогадів згадує полковника Павла Крицького, який з січня 1919 р. був інспектором повітроплавання УНР. Аеростати спостереження надавали значну допомогу армії. Служба спостереження «ігнорувала всякі небезпеки, підіймалась вгору до 500 метрів і давала Штабові Дієвої Армії найцінніші звідомлення як про розташування ворога, так і про його силу і рухи» [1, с. 47]. Штаб повітроплавання також 100 аеростатів спостереження передав Галицькій армії.

Білон згадував, що літаки були старі, і на них небезпечно було літати, тому штаб Повітряного флоту направив до Відня делегацію для закупівлі авіаційної техніки. Місія завершилася нічим. Надіслали другу делегацію, і лише потім стало зрозумілим, що країни Антанти заборонили вивіз будь якого австро-німецького військового майна в Україну [1, с. 46].

Ці свідчення підтверджує у своїй праці дослідник історії Української революції 1917-1921 рр. Я. Тинченко. Так, він зазначає, що декілька аеропланів придбано у Відня для УНР, однак в умовах Зимового походу, вони виявилися для армії вже непотрібними, і у грудні 1919 р. їх перепродано військовому міністерству Чехословаччини [5, с. 43].

Описуючи наступ об'єднаних Наддніпрянської та Галицької армій влітку 1919 р. на Київ, мемуарист відзначав, що єдиний на той час, Запорізький авіазагін Директорії та «літунська сотня» ЗУНР вдало діяли на комунікаціях більшовиків та здійснювали розвідку на сотні км у тилу ворога. Однак після переходу Галицької армії на бік збройних сил А. Денікіна, все майно «літунської сотні» захопили білогвардійці, і вона фактично припинила існування [1, с. 46].

Створенню боездатних регулярних збройних сил Директорії, і на цьому наголошували майже усі мемуаристи, завадило таке явище, як «отаманщина». Директорія практично втратила контроль над місцевими отаманами, перетворивши їх у самовладних правителів, які керували губерніями на власний розсуд.

Так, П. Білон у спогадах вказує про трагічні події пов'язані з виступом проти Директорії отамана Володимира Оскілка, який у квітні 1919 р., після встановлення «лівого» кабінету Б. Мартоса спробував здійснити державний переворот і заарештувати Директорію та її уряд [1, с. 133-134].

Найбільшу зацікавленість у цьому перевороті відігравали праві українські партії, зокрема Українська партія самостійників-соціалістів, які втратили владу і планували цим кроком позбавитися і Директорії, і її уряду. Саме таку думку висловлює у мемуарах Є. Коновалець, наголошуючи на тому, що у заколоті зацікавлені галицькі політики, відомі своїми консервативними поглядами [6, с. 328]. За свідченнями П. Христюка, після виступу, В. Оскілка відразу надіслав телеграму лідеру ЗУНР Є. Петрушевичу з пропозицією, щоб той став президентом усієї України [7, т.4. с. 126].

Початком повстання вважається відмова В. Оскілка виступити з військом на схід проти

більшовиків. 28 квітня 1919 р. С. Петлюра видав наказ про зняття отамана з посади, а наступного дня, віддані отаманові війська зайняли Рівний і взяли під варту частину уряду, серед яких був і прем'єр Мартос. Однак члени Директорії на чолі з С. Петлюрою перебували тоді в Здолбунові, що й врятувало їх від арешту. Сил захопити Здолбунів у В. Оскілка не було, і саме це дало можливість С. Петлюрі 30 квітня придушити бунт.

Про ці події залишив власні свідчення і Оскілка. Необхідність заколоту він пояснював в усуненні від влади українських соціалістів – прихильників союзу з радянською Росією. «Червона Москва заслонила в їх вузьколобих соціалістичних головах Самостійну Селянську Українську Державу» [8, с. 47]. Він також звинувачував Головного отамана у повному нерозумінні військових справ та в тому, що той не погодився на поступки дипломатії Антанти, як наслідок УНР залишилась без зовнішньої підтримки. «Петлюра в ім'я свого власного егоїзму відкинув від себе могоутню Францію» [8, с. 25].

В. Оскілку вдалося втекти в розташування польських військ. У спогадах П. Білон писав, що у 1924 р. Оскілка вбито у Рівному «українською революційною організацією» [1, с. 134]. Для УНР цей заколот мав доволі шкідливі наслідки – він настільки послабив армію, що уряд 5 травня змушений був залишити Рівний і згодом перебратися в Галичину. Війська Директорії у цей час спиралися на Збруч, утримуючи лише декілька повітів на схід від річки.

Перебуваючи настоятелем похідної церкви 6-ї Січової стрілецької дивізії, мемуарист часто спілкувався з командиром М. Безручко, і залишив про нього свої спостереження. Білон доволі високо оцінює військові якості генерала Безручка та його дивізії, яка в 1920 р. зупинила під Замостям наступ радянської кінноти С. Будьонного. «Хай же оцих моїх пару, убогих стилем і змістом рядків... будуть вплетені у великий вінець Слави на могилу вірного Сина нашої обездоленої Батьківщини» [1, с. 74]. Мемуарист відзначав, що серед розстріляних під Базаром у 1921 р. 359 українських полонених, чимало було військових із 6-ї Січової стрілецької дивізії.

П. Білон декілька сторінок своїх спогадів присвятив і українському військовому духівництву [1, с. 122-128], зокрема священику А. Матеюку, який був призначений протопресвітером армії УНР, і у листопаді 1919 р. розстріляний денікінцями, та священику М. Мариничу, учаснику Другого Зимового походу, схопленого та страченого більшовиками.

У мемуарах автор наводить один кумедний епізод пов'язаний зі священиком П. Табінським. У 1920 році Головний отаман С. Петлюра прибув до Кам'янця-Подільського. Розпочався урочистий молебень, і перехвильований Табінський вітаючи Петлюру словами: «Благочестивішого, самодержавнішого, великого государя імператора», викликав у храмі сміх присутніх [1, с. 52]. З теплою автор згадує про подвижницьку службу духовенства у таборах для інтернованих військових армії УНР в Польщі [1, с. 55-60]. Висвітлюючи важкий матеріальний побут інте-

рнованих, П. Білон вказував, що за 1921-1924 рр. одержано від Міжнародного Червоного Хреста 100 тисяч доларів, та від римського папи ще 100 тисяч доларів, коли їх розподілили серед військових, то автор спогадів одержав 25 центів, а деякі стрільці лише по 5 центів міжнародної «допомоги» [1, с. 144].

Розповідаючи про поразку Другого Зимового походу 1921 р., мемуарист звинувачує в цьому генерала Ю. Тютюнника та поляків, які «обіцяли дати багато зброї, а не дали майже нічого, а що найгірше, то ніби навмисне відтягнули повстання аж до страшних морозів» [1, с. 79].

Оцінюючи в цілому визвольну боротьбу 1917-1921 рр., П. Білон відзначав, що християнська Європа повинна бути вдячна армії УНР, яка вела виснажливу боротьбу і внесла свій вклад у захист європейської цивілізації від загрози більшовизму [1, с. 73].

Список використаних джерел

1. Білон П. Спогади. Ч. 1. Пітсбург: До Світла, 1952. 164 с.
2. Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). К.: МП «Фенікс», 1992. С. 109-148.
3. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. // Україна: 1919 рік. К.: Темпора, 2004. С. 19-286.
4. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. К.: Україна, 1995. 206 с.
5. Тинченко Я. Герої українського неба. Пілоти Визвольної війни 1917-1920 рр. К.: Темпора, 2010. 200 с.
6. Коновалець Є. Спомини й уваги // Історія січових стрільців. К.: Україна, 1992. С. 287-346.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Київ: Академкнига, 2011. Т. 3-4. 354 с.
8. Оскілко В. Між двома світами. Рівне: Накладом Української Народної партії, 1924. Ч. 1. 72 с.

References

1. Bilon P. Spohady. Ch. 1. Pitsburgh: Do Svitla, 1952. 164 s.
2. Prokhoda V. Vozhd ta viisko // Zbirnyk pamiati Symona Petliury (1879-1926). K.: MP «Feniks», 1992. S. 109-148.
3. Kapustianskyi M. Pokhid ukrainiskykh armii na Kyiv – Odesu v 1919 rotsi. // Ukraina: 1919 rik. K.: Tempora, 2004. S. 19-286.
4. Udovychenko O. Ukraina u viini za derzhavnist: Istorii orhanizatsii i boiovykh dii Ukrainykykh Zbroinykh Syl 1917-1921. K.: Ukraina, 1995. 206 s.
5. Tynchenko Ya. Heroi ukrainskoho neba. Piloty Vyzvolnoi viiny 1917-1920 rr. K.: Tempora, 2010. 200 s.
6. Konovalets Ye. Spomyny u uvahy // Istorii sichovykh striltsiv. K.: Ukraina, 1992. S. 287-346.
7. Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoi revoliutsii 1917-1920 rr. Kyiv: Akademknyha, 2011. T. 3-4. 354 s.
8. Oskilko V. Mizh dvoma svitamy. Rivne: Nakladom Ukrainskoi Narodnoi partii, 1924. Ch. 1. 72 s.

Владислав Пархоменко. Воспоминания П. Билона о революционных событиях 1918-1919 гг. в Украине

В статье на материалах мемуаристики П. Билона освещается процесс становления и развития вооруженных сил Директории УНР (1918-1919 гг.). Рассматриваются такие явления как «атаманщина», объединение Галицкой армии и Действующей армии УНР, создание украинской военной авиации. Отмечается важность изучения мемуаристики как уникального источника по истории Украинской революции.

Ключевые слова: мемуары, Директория, атаманщина, вооруженные силы.

Vladislav Parkhomenko. Memoirs of P. Bilon on the revolutionary events of 1918-1919. In Ukraine

The article, based on the memoirs of P. Bilon, highlights the process of formation and development of the armed forces of the UPR (Ukrainian People's Republic) Directory (1918-1919). Such phenomena as

“atamanism”, the unification of the Galician army and the UPR army, and the creation of Ukrainian military aviation are considered. The importance of studying memoirs as a unique source on the history of the Ukrainian revolution is noted.

Military memoirs in fact often is the only source for the history of certain military units, conducting combat operations and their direct participants.

Considered is the degree of understanding in the memoirs transformational processes of the Ukrainian revolution under the influence of domestic- and foreign-policy situation during of 1918-1919.

Lighting of the period of the Ukrainian revolution of 1917-1921 through the prism of memoir literature, comparing it with data from other information sources, and most importantly with official historical doctrine of both the Soviet and modern periods, not only provide a qualitative highlight the main aspects of the research, but also to reveal the "moral feature" of the era. Namely, the mood of specific individuals who have left us memoirs. Thanks to them you can see the many facets of the mentality of that society, which fell into the whirlpool of tumultuous political events.

It is noted that the active involvement of the memoir heritage will contribute to a maximum of an objective picture of historical events, to intensify the study of processes in early XX century by representatives of academic historical scholarship.

Key words: memoirs, Directory, atamanism, armed forces.